

NINA DIMITROVA v. Bulgaria (№ 40669/16)

Обставини справи

Справа стосувалась скарги заявниці на те, що її квартира, передана в іпотеку банку, була продана в межах виконавчого провадження до того, як були розглянуті її судові заперечення щодо платіжного доручення на користь банку та його негайного виконання. Це було спричинено як специфікою проваджень щодо платіжних доручень на користь банків, визначеною законодавством Болгарії, так і бездіяльністю національного суду, який розглядав заперечення.

У липні 2005 року заявниця оформила у Центральному кооперативному банку АД (Tsentralna Kooperativna Banka AD) (далі – банк) іпотечний кредит на суму 40 000 євро під заставу квартири, придбаной на ці кошти, строком на 20 років. Відповідно до умов кредитного договору загальна річна процентна ставка становила 9,9 % та могла змінюватись в залежності від ринкових умов та процентної політики банку, а у разі прострочення сплати періодичних платежів могла нараховуватися пеня у розмірі 35 % річних. При цьому, відповідно до застереження про дострокове погашення, якщо заявниця не сплачувала два платежі поспіль або не виконувала інших зобов'язань за договором, банк мав право вимагати стягнення усієї суми залишку несплаченого кредиту із зверненням стягнення на будь-яке заставлене майно.

Згодом у 2010 році між банком та заявницею було укладено додаткову угоду про внесення змін до договору, якою зокрема, була визначена сума залишку заборгованості – 39 460,06 євро. Також, з метою забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором, між банком, заявницею та її донькою були укладені договори поруки, положеннями яких було передбачено, що адреса квартири, придбаной за рахунок кредитних коштів, є адресою для листування.

Наприкінці 2012 року заявниця ймовірно перестала виконувати свої зобов'язання за кредитним договором.

У жовтні 2014 року банк звернувся до Софійського окружного суду із заявою про видачу платіжного доручення щодо виплати заявницею та її донькою сум несплачених платежів за кредитом. У наданій суду заяві була вказана адреса іншої квартири, у якій постійно проживали заявниця та її донька і яка була подарована заявницею своїй матері.

Софійський окружний суд розглянув заяву банку без повідомлення заявниці на підставі поданих документів та ухвалив рішення про негайне виконання платіжного доручення і виданого на його підставі виконавчого

листа. У березні 2015 року було розпочато відповідне виконавче провадження та накладено арешт на заставлену квартиру заявниці.

15 квітня 2015 року заявниця надала суду свої заперечення щодо виданого платіжного доручення, зазначивши, що основна сума боргу за кредитом ще не була погашена. Того ж дня вона подала через Софійський окружний суд апеляційну скаргу на рішення про негайне виконання платіжного доручення, у якій вона посилялася, серед іншого, на недоліки у поданих банком документах, а також відсутність доказів отримання вимог банку, надісланих засобами поштового зв'язку. Крім того, заявниця зверталася до суду з клопотанням про призупинення виконання за виданим платіжним дорученням. У зв'язку із затримкою у розгляді таких клопотань заявниця подала заяву про встановлення строку виконання процесуальних дій (захід, спрямований на пришвидшення розгляду цивільного провадження).

5 жовтня 2018 року Софійський окружний суд відмовив у задоволенні клопотання заявниці. Апеляційну скаргу було направлено до Софійського міського суду.

Остаточним рішенням Софійського міського суду від 25 лютого 2019 року було скасовано рішення суду попередньої інстанції про негайне стягнення за платіжним дорученням з огляду на неналежне направлення банком платіжних сповіщень, а також невірне застосування умови кредитного договору про «обмеження (пришвидшення) строку виконання зобов'язань», оскільки сума боргу, яку вимагав сплатити банк, станом на момент звернення останнього до суду ще не виникла. Водночас, відповідно до роз'яснювального рішення, ухваленого Верховним Касаційним Судом у червні 2014 року, це було абсолютною умовою для видачі платіжного доручення, що підлягає негайному виконанню, та на його підставі виконавчого листа.

В той же час, у липні-серпні 2015 року, квартира заявниці була виставлена на продаж на прилюдних торгах у межах виконавчого провадження, розпочатого на підставі поданого банком виконавчого листа. До вказаного провадження було залучено також іншого кредитора заявниці – фізичну особу, яка ще у 2013 році наклала арешт на квартиру заявниці в межах іншого провадження.

Після низки невдалих спроб, у січні 2016 року квартира заявниці була продана новому власнику за значно меншою ціною – 41 114, 26 євро. Заявниця була повідомлена про реалізацію заставленого майна 14 січня. За наслідками розподілу коштів, отриманих від продажу квартири, банк отримав повне відшкодування витрат, понесених під час виконавчого провадження а також 37 879, 75 євро невикраденої основної заборгованості та процентів за кредитом. Інший залишок заборгованості за кредитом примусово стягувався за рахунок заробітної плати і пенсії заявниці та її дочки до грудня 2018 року.

Після отримання заперечень заявниці щодо ухваленого платіжного доручення, банк у листопаді 2018 року звернувся до суду з вимогою про визнання суми заборгованості заявниці перед банком за договором. У липні 2020 року Софійський міський суд частково задовольнив його вимоги та ухвалив, що заявниця та її донька, як поручителі, зобов'язані сплатити банку 37 036, 15 євро. При цьому суд відмовив у виплаті 3 787, 62 євро невикплаченої суми основного боргу, 4 308, 48 євро невикплаченої суми процентів та 63, 64 євро неустойки. Суд, серед іншого, зазначив, що лише після вручення заяви про видачу судового наказу, до заявниці може бути застосовне застереження кредитного договору про дострокове погашення.

Заявниця оскаржила таке судове рішення в частині пунктів щодо неустойки та процентів.

Апеляційний суд частково задовольнив скаргу заявниці та у своєму рішенні зазначив, що загальна сума боргу складала 24 100, 97 євро. Він також вказав, що положення про пеню несправедливі та є недійсними відповідно до законодавства про захист прав споживачів, оскільки вони передбачають надмірну процентну ставку, і що до судового наказу, про який просив банк, повинна бути включена лише та частина боргу, яка вже підлягала сплаті на момент завершення надання усних пояснень, представлених у суді. Вказане рішення апеляційного суду було оскаржено банком до Верховного Суду, однак останній відмовив у відкритті касаційного провадження.

У червні 2022 року заявниця звернулася до суду із заявою про зворотне повернення сум, стягнених банком за платіжним дорученням під час виконавчого провадження. Вказане клопотання заявниці було задоволено судом, однак в подальшому таке рішення було скасовано Софійським міським судом. Він зазначив, що єдиним повноважним судом, який міг видати зворотні виконавчі листи був суд, який повністю або частково відхилив вимоги кредитора про судове визнання боргу, а не суд, який видав платіжне доручення. А тому заява про видачу зворотних виконавчих листів мала бути направлена для розгляду до Софійського міського суду. Станом на час розгляду справи в ЄСПЛ розгляд цієї заяви триває.

Посилаючись на статтю 1 Першого протоколу до Конвенції заявниця скаржилася на те, що її квартира була продана в межах виконавчого провадження до того, як були розглянуті її судові заперечення щодо платіжного доручення на користь банку та його негайного виконання. Це було спричинено як специфікою проваджень щодо платіжних доручень на користь банків, визначеною законодавством Болгарії, так і бездіяльністю Софійського окружного суду.

Також заявниця скаржилася за статтею 8 Конвенції, що через вимогу банку вона була позбавлена свого єдиного житла без попереднього розгляду спору по суті.

Оцінка Суду

Щодо стверджуваного порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції

(а) Чи мало місце втручання у право заявниці на мирне володіння своїм майном

Сторонами не заперечувалося, що продаж квартири заявниці на прилюдних торгах в результаті примусового виконання платіжного доручення становив втручання у її право на володіння майном. На думку ЄСПЛ, таке втручання мало бути розглянуто як право Держави «застосовувати такі закони, які вона вважає необхідними для контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів».

(b) Чи було втручання передбачено законом

Заявниця не стверджувала, що продаж її квартири на прилюдних торгах був незаконним з точки зору законодавства Болгарії. Також у даному випадку не можна було говорити про непередбачуваність або неясність застосовних законодавчих положень. З огляду на це ЄСПЛ у даній справі мав встановити, чи забезпечили такі положення справедливий баланс між правом заявниці та будь-якими протилежними (компенсаційними) правами чи інтересами. (див. аналогічний підхід у справі *Apostolovi v. Bulgaria*, № 32644/09, § 93, від 7 листопада 2019 року).

(c) Чи переслідувало втручання законну мету

У цьому аспекті ЄСПЛ вказав, що продаж квартири виконавцем був спрямований на задоволення вимог банку до заявниці на підставі кредитного договору, а тому втручання переслідувало законну мету захисту прав кредиторів

(d) Чи було втручання пропорційним переслідуваній законній меті

ЄСПЛ підкреслив, що його завданням, в даному випадку, є не абстрактний перегляд національного законодавства, а встановлення того, чи призвів спосіб його застосування по відношенню до заявниці до порушення Конвенції або Протоколів до неї.

Суд встановив, що процедури щодо стягнення за платіжним дорученням засновані на принципі *du contentieux* (який полягає у перекладенні відповідальності за процесуальні дії на відповідача). Така процедура була запроваджена у ЄС та Болгарії у 2008 році. Однак у даному випадку мав місце підвид такої процедури, відповідно до якого немає жодних обмежень по сумах,

що можуть бути стягнуті, платіжне доручення (на вимогу кредитора) може бути негайно виконано, при цьому заперечення боржника не призупиняють таке виконання, що було ключовою особливістю процедури. Підставою для видачі платіжного доручення у такому випадку була бухгалтерська звітність банку, яка вважалася достатньо надійною для задоволення вимог банку до моменту розгляду будь-яких правових заперечень проти виданого платіжного доручення.

Незважаючи на те, що така схема може здатися винятковою у порівнянні з іншими Договірними Державами, в принципі, важко поставити під сумнів вибір цієї схеми болгарським законодавчим органом. Відповідно до статті 1 Першого протоколу, має поважатися бачення національного законодавчого органу того, що саме є «в інтересах суспільства» у соціальних та економічних питаннях, якщо тільки таке бачення не є явно безпідставним (див., серед інших рішень, *Immobiliare Saffi v. Italy* [GC], № 22774/93, § 49, ECHR 1999-V; *J.A. Pye (Oxford) Ltd and J.A. Pye (Oxford) Land Ltd v. the United Kingdom* [GC], № 44302/02, § 75, ECHR 2007-III; та *Béla Németh v. Hungary*, № 73303/14, § 33, від 17 грудня 2020 року). Крім того, Договірні Держави мають значну свободу розсуду щодо того, як збалансувати права кредиторів та боржників у виконавчому провадженні (див. *Vrzić v. Croatia*, № 43777/13, § 107, від 12 липня 2016 року; та *Béla Németh v. Hungary*, № 73303/14, § 45, від 17 грудня 2020 року) (пункт 139 рішення).

Водночас ЄСПЛ зазначив, що свобода розсуду, якою користуються Договірні Держави у цій сфері, не може бути безмежною. Справедливий баланс, необхідний відповідно до статті 1 Першого протоколу, вимагає від Держави, яка обрала систему, що передбачає виконання оскаржуваних банківських вимог до повного змагального розгляду судом, і поєднує це примусове виконання з засобами правового захисту для боржників без призупинення, гарантій, щоб у випадку застосування такої системи до боржників-споживачів (таких як заявниця), суди могли розглядати будь-які правові заперечення щодо заявлених вимог, спрямовані на припинення примусового виконання та запобігання втручання в майно боржників внаслідок необґрунтованих чи частково необґрунтованих вимог (див., *mutatis mutandis*, *Rousk v. Sweden*, № 27183/04, § 117, від 25 липня 2013 року).

Суд вказав, що первісний розгляд заяви банку про видачу платіжного доручення лише на підставі наданих банком документів та без повідомлення заявниці був недостатнім для задоволення вищезазначеної процесуальної вимоги.

Далі ЄСПЛ констатував, що три способи правового захисту, які використала заявниця після вручення їй платіжного доручення також виявилися недостатніми з огляду на те, що Софійський окружний суд несвоєчасно розглянув подані нею скаргу на рішення про негайне виконання

платіжного доручення та клопотання про призупинення такого виконання, що призвело до продажу квартири. По-друге, до внесених у 2019 році змін, національні суди не могли утримуватися від видачі платіжних доручень на користь банків, що підлягали негайному виконанню, або призупинення виконання, навіть якщо заява банку стосувалася споживчого кредиту, який містив несправедливі умови. В подальшому, з метою приведення болгарського законодавства у відповідність до прецедентної практики Суду справедливості Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів, ця схема була змінена.

Так, в основу можливості примусового виконання платіжного доручення на користь банку до розгляду будь-якого судового спору проти нього була покладена презумпція мінімального ризику того, що банківські записи, на підставі яких видається доручення, будуть неточно відображати дійсну суму боргу перед банком. Цієї презумпції складно притримуватися при наявності несправедливих умов у договорі споживчого кредитування, які є недійсними і відповідно не мають обов'язкової сили для споживача (пункт 146 рішення).

Саме вказана ситуація мала місце у справі заявниці, зокрема, суди виснували, що окремі пункти кредитного договору (які встановлюють штрафні санкції у вигляді пені та дозволяють банку змінювати договірну процентну ставку в односторонньому порядку на підставі нечітких критеріїв) були несправедливими і, відповідно, недійсними. Як наслідок, визнана у судовому порядку сума боргу була значно менша суми, яку банк отримав внаслідок продажу квартири заявниці на підставі виданого платіжного доручення.

(β) Додаткові заходи, які, ймовірно, могли б завадити продажу квартири на прилюдних торгах

На думку Уряду, таких наслідків можна було б запобігти, якби заявниця вжила деяких подальших процесуальних кроків. Водночас ЄСПЛ не погодився з таким доводом та підкреслив, що згідно прецедентної практики Суду, якщо заявник використав один засіб правового захисту, від нього не можна вимагати використання будь-якого іншого засобу правового захисту, який по суті переслідує ту саму мету (див., серед багатьох інших рішень, *Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*, № 17854/04, § 86, від 20 листопада 2011 року, та *Grbac v. Croatia*, № 64795/19, § 126, від 16 листопада 2021 року), якщо тільки інший засіб не є явно більш відповідним для його / її ситуації та не пропонує кращі перспективи успіху (див. рішення у справі *Zlatanov v. Bulgaria* (ухв.), № 53050/21, § 174, від 30 січня 2024 року, з подальшим посиланням). За результатами аналізу національного законодавства, ЄСПЛ дійшов висновку, що подальші кроки заявниці були б не просто менш ефективними, а фактично їй недоступними.

- Оскарження рішення Софійського окружного суду про відмову у задоволенні клопотання заявниці про зупинення виконання платіжного доручення

ЄСПЛ погодився з тим, що заявниця могла оскаржити зазначене вище рішення, однак її квартира вже була продана, грошові кошти розподілені за два з половиною роки до цього і виконання платіжного доручення здійснювалося за рахунок пенсії та заробітної плати.

- Надання забезпечення банку на підтвердження клопотання заявниці про відстрочення виконання платіжного доручення; неформальне звернення заявниці до банку та державного виконавця щодо використання засобів правового захисту проти платіжного доручення

З процесуальної точки зору ЄСПЛ підтвердив, що заявниця мала можливість обґрунтувати своє клопотання про відстрочення негайного виконання платіжного доручення своєю готовністю надати забезпечення банку, водночас, навіть за наявності фінансової можливості продаж квартири це не зупинило б. Ба більше, саме подання такого клопотання у відповідності до національного законодавства не зупиняло виконання платіжного доручення. Причому таке клопотання могло бути розглянуто лише районним судом, який у випадку заявниці здійснив його розгляд лише через два з половиною роки.

Суд також звернув увагу, що повідомлення заявницею банку та виконавця про свої заперечення та оскарження виданого платіжного доручення також автоматично не зупинили б його виконання.

Зрештою, розглянувши інші доводи Уряду, ЄСПЛ виснував, що заявниця не мала у своєму розпорядженні інших ефективних процесуальних засобів для зупинення виконання платіжного доручення до того, як воно призвело до продажу квартири заявниці та подальшого розподілу отриманих коштів.

Окремо ЄСПЛ дослідив доводи Уряду щодо засобів правового захисту, які могла б використати заявниця вже за наслідками продажу своєї квартири, а саме – скасування виконавчого листа та звернення до суду із позовом про відшкодування збитків, завданих діями банку. Суд звернув увагу, що такі способи захисту стали доступними заявниці лише після завершення розгляду справи по суті та більше ніж через 6 років після продажу її квартири внаслідок багаторічної бездіяльності Софійського окружного суду. ЄСПЛ також вказав, що розгляд позову заявниці про відшкодування завданих збитків ймовірно триватиме роками, і призведе до додаткових витрат і процесуальних зусиль заявниці. Водночас ЄСПЛ підкреслив, що невикористання таких засобів правового захисту, спрямованих на пом'якшення чи компенсацію фінансових збитків, може бути враховано відповідно до статті 41 Конвенції.

Підсумовуючи, ЄСПЛ констатував, що загалом діючі на той час положення, які регулювали порядок видачі та оскарження платіжних доручень, що підлягають негайному виконанню на користь банків, а також спосіб застосування вказаних положень до заявниці, порушували справедливий баланс між її правами та правами банку, поклавши при цьому на заявницю надмірний та непропорційний тягар. Таким чином мало місце порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (пункт 160 рішення).

Щодо стверджуваного порушення статті 8 Конвенції

За цією скаргою головне питання полягало в тому, чи була квартира, яка належала заявниці та в подальшому продана на виконання платіжного доручення банку, «житлом» у розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції і, відповідно, чи застосовуються її положення.

ЄСПЛ звернув увагу, що у кредитному договорі було визначено, що надана у кредит сума має бути використана для придбання заявницею квартири, про яку йде мова, без уточнення цілей використання. Додатковою угодою від 2010 року було передбачено, що адреса придбаної квартири є адресою для листування заявниці та її доньки. Водночас у жовтні 2014 року, коли банк звернувся до заявниці щодо платіжного доручення, він вказав адресу іншої квартири, у якій заявниця та її донька постійно проживали і право власності на яку належало матері заявниці. Крім того, ЄСПЛ встановив, що у постанові виконавця 2015 року, адресованій заявниці, була вказана адреса іншої квартири, у якій постійно проживали заявниця та її донька, а адреса придбаної за рахунок кредитних коштів квартири – як «альтернативна адреса». В усіх подальших документах виконавця за 2015-2016 роки квартира, належна матері заявниці, була визначена як місце постійного проживання та поточна адреса.

Таким чином, ЄСПЛ констатував, що наявних матеріалів недостатньо для підтвердження висновку про те, що квартира, придбана за кредитним договором, була житлом заявниці у 2014-2016 роках. При цьому Суд зауважив, що заявниця нічого не сказала про свою поточну адресу, яка за законодавством Болгарії є місцем проживання і може збігатися з постійною адресою. Також ЄСПЛ взяв до уваги, що на придбану квартиру вже був накладений арешт іншим кредитором заявниці у травні 2013 року, а на момент огляду квартири державним виконавцем у квітні 2015 року в ній ніхто не проживав, до того ж була відсутня електроенергія.

Зрештою Суд вказав на недоведеність заявницею факту того, що продана на виконання платіжного доручення квартира була її «житлом» у відповідний час і дійшов висновку, що скарга у цій частині є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції у розумінні підпункту (а) пункту статті 35 Конвенції і повинна бути відхилена згідно з пунктом 4 статті 35 Конвенції. У зв'язку з цим

ЄСПЛ не вбачав необхідності перевіряти аргумент Уряду про те, чи вичерпала заявниця усі внутрішні засоби правового захисту у цій частині.

Щодо стверджуваного порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції Також заявниця скаржилася за пунктом 1 статті 6 Конвенції на порушення доступу до суду внаслідок виданого щодо неї платіжного доручення та за статтею 13 Конвенції на те, що у неї не було ефективних засобів правового захисту щодо своїх скарг за пунктом 1 статті 6, статтею 8 та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

З цього приводу ЄСПЛ зазначив, що у світлі розгляду скарги за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції у даній справі не виникає окремих питань за іншими статтями, і тому Суд не вбачає необхідності розглядати прийнятність або суть скарг у цій частині.

Висновок

Порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності). Заява в частині порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) була визнана неприйнятною та відхилена.

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 16 квітня 2024 року й набуло статусу остаточного 23 вересня 2024 року відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.